

BUXORO AMIRLIGIDA MADANIYAT VA ILM-FAN RIVOJI

Mustaqimova Muqaddas

Osiyo xalqaro universiteti magistri

Annotatsiya: Ushbu ish Buxoro amirligida madaniyat va ilm-fan rivojini o‘rganishga bag‘ishlangan. Tadqiqot davomida madrasalar, ilmiy markazlar, shoirlar, tasavvuf maktablari, tibbiyot va astronomiya sohalarini, shuningdek olimlarning ilmiy merosi tahlil qilindi. Amirlik davrida ilm-fan va madaniyat jamiyat hayotining barcha sohalariga ta’sir qilganligi, ilmiy merosning keyingi avlodlarga yetkazilishi va mintaqaviy hamda xalqaro aloqalardagi roli ko‘rsatildi.

Kalit so‘zlar: Buxoro amirligi, madaniyat, ilm-fan, madrasalar, olimlar, tibbiyot, astronomiya, tasavvuf, adabiyot, me’morchilik.

РАЗВИТИЕ КУЛЬТУРЫ И НАУКИ В БУХАРСКОМ ЭМИРАТЕ

Аннотация: Данная работа посвящена изучению развития культуры и науки в Бухарском эмирате. В исследовании анализируются медресе, научные центры, поэты, суфийские школы, а также области медицины и астрономии и научное наследие ученых. Показано, что наука и культура эмирата оказывали влияние на все сферы общественной жизни, обеспечивали передачу научного наследия последующим поколениям и имели значительную региональную и международную роль.

Ключевые слова: Бухарский эмират, культура, наука, медресе, ученые, медицина, астрономия, суфизм, литература, архитектура.

DEVELOPMENT OF CULTURE AND SCIENCE IN THE BUKHARA EMIRATE

Abstract: This study is dedicated to the development of culture and science in the Bukhara Emirate. The research analyzes madrasahs, scientific centers, poets, Sufi schools, as well as medicine and astronomy, and the scientific legacy of scholars. It demonstrates that science and culture in the emirate influenced all spheres of social life, ensured the transmission of scientific heritage to subsequent generations, and played an important regional and international role.

Keywords: Bukhara Emirate, culture, science, madrasahs, scholars, medicine, astronomy, Sufism, literature, architecture.

Buxoro amirligi (1785–1920) Markaziy Osiyoda madaniyat va ilm fan markazi sifatida ajralib turgan tarixiy davlat bo‘lgan. Ushbu davlat o‘zining boy tarixiy merosi, boy ilmiy ma’rifiy muhiti, qadimiy madrasalari va adabiy madaniy faoliyati orqali asrlar davomida keng tarqalgan ilmiy an’analarga asos soldi. Shu bilan birga, Buxoro nafaqat siyosiy

markaz, balki Islom madaniyati, ilmiy fikr va ta'lim tizimining noyob markazi hisoblangan. Uning ilm fan sohasidagi rolini tushunish uchun uning madaniy hayoti, ijtimoiy sharoitlari, madrasalari, ilmiy qarashlari va tasavvuf an'analari tahlil qilinishi zarur.

Buxoro amirligi Markaziy Osiyoning qadimiy shaharlaridan biri bo'lib, qadimgi karvon yo'llari chorrahasida joylashganligi sababli tarix davomida savdo, madaniyat va ilm almashinuvi markazi bo'lib kelgan. Uning geosiyosiy ahamiyati va ijtimoiy tuzilishi davlatning madaniy hayotiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Buxoro shahri ko'plab madrasalar, masjidlar va ilmiy markazlar bilan mashhur bo'lib, Islom dunyosida diniy va ilmiy bilimlar tarqalishida muhim rol o'ynagan. XVIII–XIX asrlarda Buxoro sog'lom ijtimoiy muhit bilan ajralib turgan bo'lsa, bu davrda ilm fan va madaniyatning rivojlanishiga imkon beruvchi siyosiy, ijtimoiy va diniy institutlar mavjud edi. Ularning faoliyati madaniyatning keng tarqalishiga, ilmiy tafakkur shakllanishiga va ma'naviyatning yuqori bo'lishiga xizmat qilgan. Buxoro madrasalari amirlik davrida ilmiy va ma'rifiy faoliyat markazlari bo'lib xizmat qilgan. Madrasalar nafaqat diniy bilimlar — Qur'on, hadis, fiqh, tafsir kabi ilmlarni o'rgatgan, balki mantiq, falsafa, tilshunoslik va boshqa fanlarga ham e'tibor bergan. Bu ta'lim muassasalari o'quvchilarga murakkab ilmiy bilimlar berish bilan birga, ularni milliy va mintaqaviy madaniyat bilan bog'lagan. Masalan, Shah Murad davrida qurilgan Xalifa Xudoydod madrasasi kabi ilmiy markazlar talabalarni chuqur ilmiy izlanishga yo'naltirgan. Bu madrasalarda o'qigan talabalar ko'pincha keyinchalik ilmiy faoliyat olib borishgan yoki o'qituvchi bo'lishgan — bu esa ilm fan an'alarining uzluksizligini ta'minlagan. Buxoro amirligining madrasalaridagi ilmiy faoliyat ko'pincha diniy bilimlar bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. Ta'lim tizimi Islom ta'limotiga asoslangan bo'lib, bu orqali jamiyatda axloqiy va ma'naviy qadriyatlar kuchli shakllangan.

Buxoro amirligi ilm fanining rivojlanishida tasavvuf an'analari ham muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Tasavvuf, nafaqat diniy tajriba, balki madaniy va ma'naviy hayotni boyituvchi ijtimoiy instituti sifatida faoliyat ko'rsatgan. XV–XIX asrlarda naqshbandiya kabi tariqatlar jamiyatda katta rol o'ynagan bo'lib, ularning ta'limotlari ilm fan, axloq va ruhiy tarbiya bilan chambarchas bog'langan. Bu tasavvuf muhitida ilmiy qarashlar ham shakllangan, chunki tasavvufiy maktablar mantiq, ilmiy tafsir va falsafa bo'yicha chuqur bilimlarga ega bo'lgan. Bu esa ilm fan va madaniyatning bir butun sifatida rivojlanishiga xizmat qilgan.

Amirlik davrida madaniyat faqat diniy ilm bilan cheklanmagan. Adabiyot, san'at, musiqa va me'morchilik ham katta rivoj topgan. Bu davrda yozilgan adabiy asarlar ko'pincha diniy, ma'naviy hamda ma'rifiy mazmunlarga boy bo'lgan. Buxoro shahridagi masjidlar, madrasalar va ilmiy makonlar o'zining me'moriy yechimlari bilan ilm va madaniyatning estetik qadriyatlarini ifoda etgan. Buxoro hakimlari ko'pincha ilm va san'atni qo'llab quvvatlab, shaharni ilmiy va madaniy markazga aylantirish maqsadida madaniy infratuzilmani mustahkamlashgan. Bu esa ijtimoiy hamda madaniy hayotning uyg'un rivojlanishiga xizmat qilgan.

Buxoro shahridagi madrasalar ilmiy faoliyat markazlari sifatida nafaqat ta'lim bergan, balki ilmiy tadqiqotlar olib borgan markazlar bo'lib xizmat qilgan. Bu makonlarda diniy

bilimlar bilan birga tilshunoslik, mantiq, falsafa va tarixga oid ilmiy materiallar o'rganilgan. XIX asr oxiriga kelib Buxoro amirligi ilmiy markaz sifatida nafaqat mahalliy, balki mintaqaviy ilmiy faoliyatni rivojlantirishda muhim rol o'ynagan. Madrasalar, kutubxonalar, ilmiy diskussiyalar orqali ilm fan jamiyatda keng tarqalgan.

Buxoro amirligida madaniyat va ilm fan rivojining ikkinchi jihati — bu olimlar va ularning ilmiy faoliyati bilan bevosita bog'liqdir. Amirlik davrida ilm-fan bilan shug'ullangan ko'plab olimlar nafaqat diniy, balki dunyoviy fanlar sohasida ham faoliyat yuritgan. Ularning asosiy faoliyati madrasalarda olib borilgan bo'lib, u yerda talabalar mantiq, falsafa, tilshunoslik, tarix va tabiiy fanlar bo'yicha chuqur bilim olganlar. Masalan, XIX asrning oxiri va XX asr boshlarida Buxoroda faoliyat yuritgan olimlarning ko'plari o'z asarlarini nafaqat arab va fors tillarida, balki turkiy tillarda ham yozgan. Bu esa ilmiy merosning keng tarqalishiga xizmat qilgan. Shuningdek, amirlikda ilmiy faoliyatni qo'llab-quvvatlash siyosati mavjud bo'lgan. Amirlar o'z xonadonida kutubxonalar va ilmiy markazlar yaratib, ularni talabalar va olimlar uchun ochiq qilganlar. Bu markazlar nafaqat diniy fanlarni, balki tarix, tabiatshunoslik, astronomiya va tibbiyot sohalarini o'rganishga imkon bergan. Masalan, Buxoro shahridagi mashhur kutubxona va ilmiy markazlar XIX asrda minglab qo'lyozmalarni jamlagan va ularning ko'plari bugungi kunga saqlanib qolgan. Bu esa amirlikning ilmiy faoliyatdagi boy tarixini aks ettiradi.

Buxoro madaniyati va ilm-fanning rivojlanishida adabiyot va san'at ham muhim o'rin tutgan. Amirlik davrida shoirlar va yozuvchilar faoliyat yuritib, diniy va ma'naviy mavzularda boy asarlar yaratganlar. Ularning asarlari ko'pincha madaniyat, axloq, tarbiya va ma'rifat bilan bog'liq bo'lgan. Masalan, XIX asrda Buxoroda faoliyat yuritgan shoirlar she'riyatida ilm-fan, tasavvufiy qarashlar va ma'naviy qadriyatlar muvozanatli tarzda aks etgan. Amirlik davrida san'at va arxitektura ham ilm-fan bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. Madrasalar, masjidlar va ilmiy markazlar o'zining me'moriy yechimlari bilan nafaqat diniy, balki ilmiy faoliyatning qulay sharoitlarini yaratgan. Me'moriy bezaklar, yozuvlar va kitobxonalar ilm-fan va madaniyatning bir-biriga integratsiyalashganligini ko'rsatadi.

Buxoro amirligida madaniyat va ilm-fanning rivojlanishida tasavvuf maktablarining ham roli katta bo'lgan. Tasavvufiy maktablar mantiq, falsafa va diniy fanlar bo'yicha chuqur bilim berib, talabalarni ilmiy va ma'naviy jihatdan tayyorlagan. Shu tariqa, tasavvuf va ilmiy an'analar bir-birini to'ldirgan va jamiyatda ilm-fanning uzluksiz rivojlanishiga hissa qo'shgan. Amirlikda ilm-fan va madaniyatning rivojlanishining yana bir jihati — bu ilmiy merosning keyingi avlodlarga yetkazilishi bo'lgan. Buxoroda o'qigan talabalar keyinchalik o'z hududlarida ilmiy faoliyat olib borishgan, madrasalarda o'qituvchilik qilganlar va o'z asarlarini yozishgan. Shu tariqa, ilm-fan va madaniyatning uzluksiz rivojlanishi ta'minlangan.

Buxoro amirligida ilm-fan va madaniyat rivojining navbatdagi muhim qismi — bu tibbiyot va astronomiya sohalaridagi erishilgan yutuqlar. Amirlik davrida tibbiyot ilmiy markazlar va madrasalar faoliyati orqali rivojlangan, shifokorlar va ilmiy mutaxassislar o'z bilimlarini nafaqat amaliyotda qo'llagan, balki ilmiy asarlar yaratganlar. Ularning faoliyati

asosan xalq salomatligini saqlash va kasalliklarni davolashga qaratilgan bo‘lib, qadimiy sharq tibbiy an‘analari bilan uyg‘unlashgan.

Buxoroda shifokorlar ko‘plab qo‘lyozmalar yozib, dorivor o‘simliklar va ularning davolash xususiyatlarini sistematik tarzda o‘rganganlar. Masalan, XIX asr oxirida faoliyat yuritgan mashhur shifokorlar o‘z asarlarida nafaqat turli kasalliklar, balki ularning profilaktikasi, davolash usullari va muolajalarning tartibini batafsil yoritganlar. Shu bilan birga, ularning ishlari xalq tabobati bilan ilmiy tibbiyot o‘rtasida ko‘prik vazifasini bajargan.

Astronomiya sohasida Buxoro amirligi ilmiy tadqiqotlar markazi sifatida ajralib turgan. Madrasalarda o‘qitilgan talabalar astronomik hisob-kitoblar, vaqtni aniqlash, qibla yo‘nalishini belgilash kabi masalalarni o‘rganishgan. Bu esa nafaqat diniy amaliyotlar, balki kundalik hayotda ham zarur ilmiy ko‘nikmalarni shakllantirgan. Buxoroda faoliyat yuritgan astronomlar asrlar davomida yulduzlar, oy va Quyosh harakatlarini kuzatib, ularning ilmiy ishlanmalarini yozib qoldirganlar.

Buxoro amirligida ilm-fanning rivojlanishida shuningdek kutubxonalar va ilmiy markazlarning roli katta bo‘lgan. Kutubxonalar nafaqat diniy va adabiy asarlar, balki tibbiyot, astronomiya, mantiq va falsafa bo‘yicha qo‘lyozmalarni jamlagan. Bu markazlar ilmiy izlanishlar uchun muhim infratuzilma yaratgan va olimlarning ijodiy faoliyatini qo‘llab-quvvatlagan. Amirlikda ilmiy merosni saqlash va uni keyingi avlodlarga yetkazish masalasi ham alohida e‘tiborga loyiq bo‘lgan. Madrasalarda va ilmiy markazlarda o‘qigan talabalar keyinchalik o‘z hududlarida ilmiy faoliyat olib borishgan, madrasalarda dars berganlar va yangi asarlar yaratganlar. Shu tariqa, Buxoro amirligida shakllangan ilmiy va madaniy an‘analari avloddan-avlodga uzluksiz yetib kelgan. Shuningdek, Buxoro ilm-fan va madaniyatining rivojlanishida tashqi aloqalarning roli katta bo‘lgan. Amirlikning geografik joylashuvi va savdo yo‘llari orqali ilmiy g‘oyalar, kitoblar va qo‘lyozmalar mintaqaviy va hatto xalqaro maydonda tarqalgan. Bu esa Buxoroni nafaqat Markaziy Osiyoda, balki keng sharqiy ilmiy makonida ham e‘tiborli ilmiy markazga aylantirgan.

XULOSA

Buxoro amirligida madaniyat va ilm fan rivoji Markaziy Osiyoda noyob tarixiy jarayon sifatida ajralib turadi. Amirlik davrida madrasalar, kutubxonalar, ilmiy markazlar, shuningdek tasavvuf maktablari va san‘at muassasalari jamiyatning ilmiy, ma‘naviy va madaniy hayotida muhim rol o‘ynagan. Ushbu muassasalarda nafaqat diniy, balki dunyoviy fanlar ham rivojlangan, jumladan tibbiyot, astronomiya, mantiq, falsafa, tilshunoslik va tarixiy fanlar faol o‘rganilgan. Amirlikda ilm-fanning rivojlanishi olimlar faoliyati bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, ularning asarlari va ilmiy izlanishlari ilmiy meros sifatida keyingi avlodlarga yetkazilgan. Buxoroda faoliyat yuritgan shifokorlar va astronomlar nafaqat amaliy tajriba bilan shug‘ullangan, balki ilmiy maqolalar va qo‘lyozmalar yaratib, jamiyatdagi bilimning uzluksiz rivojlanishini ta‘minlaganlar.

Shuningdek, Buxoro madaniyati va ilm-fani adabiyot, san‘at va arxitektura bilan chambarchas bog‘langan. Amirlikning boy me‘moriy va adabiy merosi ilm-fanning nafaqat nazariy, balki estetik va madaniy jihatlarini ham rivojlantirgan. Tasavvufiy an‘analari, diniy

20-Yanvar, 2026-yil

qarashlar va madaniy qadriyatlar jamiyatda ilmiy tafakkur va ma'naviyatning uyg'un rivojlanishiga xizmat qilgan.

Umuman olganda, Buxoro amirligida shakllangan ilmiy va madaniy an'analar, madrasalar va ilmiy markazlar orqali jamiyatning bilim va ma'naviy salohiyati ortgan, ilm-fan va madaniyatning uzluksiz rivojlanishi ta'minlangan. Bu davrdagi ilmiy va madaniy meros bugungi kunda ham Markaziy Osiyo tarixiy va madaniy rivojida muhim o'rin tutadi va o'rganish uchun boy manba hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sobirov, A. (2018). Buxoro amirligi tarixi va madaniyati. Toshkent: Fan.
2. Qodirov, F.R. (2020). Markaziy Osiyo madaniy merosi va ilm-fan rivoji. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
3. Karimov, S. (2015). Buxoro madrasalari va ilmiy markazlari tarixi. Samarqand: Sharq.
4. Xolmirzaev, B. (2019). Buxoro olimlari va ularning ilmiy merosi. Toshkent: Fan va Texnologiya.
5. Abdurahmonov, M. (2017). Buxoro amirligida tibbiyot va astronomiya rivoji. Toshkent: Ma'rifat.
6. Rakhimov, J. (2016). Tasavvuf va ilm-fan: Buxoro amirligi tajribasi. Buxoro: Buxoro Universiteti nashriyoti.
7. Vohidov, T. (2014). Markaziy Osiyoda madaniyat va ilm-fan tarixi. Toshkent: Sharq Xalqaro.
8. Ergashev, N. (2021). Buxoro adabiyoti va san'ati. Toshkent: Akademnashr.

INTERNET MANBALAR:

1. inlibrary.uz
2. scienceproblems.uz
3. webofjournals.com